

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутина Т.В. Единицы речевого общения, внутренняя речь, порождение речевого высказывания // Исследование речевого мышления в психолингвистике (ответственный редактор Е.Ф. Тарасов). – М.: Наука, 1985. – С. 99-116.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
3. Бацевич Ф.С. Смысл: сутність і сфери вияву в мові. – Вісник Львів. ун-ту. Серія філол., 2004. – Вип. 34. – Ч. I. – С.346-353
4. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл. – Л.: Наука, 1978. – 176 с.
5. Васильев Л.М. Современная лингвистическая семантика: Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1990. – 176.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собрание сочинений в шести томах. – Том второй. – С. 6-361.
7. Зимняя И.А. Вербальное мышление (психологический аспект) // Исследование речевого мышления в психолингвистике (ответственный редактор Е.Ф. Тарасов). – М.: Наука, 1985. – С. 72-85.
8. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М.: Наука, 1986. – 160 с.
9. Кубрякова Е.С. О когнитивной лингвистике и семантике термина «когнитивный». – Вестник ВГУ. Серия лингвистика и межкультурная коммуникация, 2001. – В. 1. – С. 4-10.
10. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. – М.: Смысл, 1999. – 287 с.
11. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М.: Наука, 1969. – 305 с.
12. Леонтьев А. А. Слово в речевой деятельности. Некоторые проблемы общей теории речевой деятельности. – М.: Наука, 1965. – 245 с.
13. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии. – М.: Издательство Московского университета, 1973. – 376 с.
14. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М.: Издательство Московского университета, 1975. – 254 с.
15. Лурия А.Р. Язык и сознание. Под редакцией Е. Д. Хомской. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
16. Моррис Ч.У. Из книги «Значение и означивание». Знаки и действия // Семиотика: Сборник переводов / Составитель Ю.С. Степанов. – Москва: Радуга, 1983. – С 118-132 с.
17. Моррис Ч.У. Основания теории знаков // Семиотика: Сборник переводов / Составитель Ю.С. Степанов. – Москва: Радуга, 1983. – С. 37-89.
18. Новиков Л. А. Семантика Русского языка: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 1982. – 272 с.
19. Никитин М.В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
20. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. 2-ое изд. – С.Петербург: Издательский дом «Питер», 2005. – 480 с.
21. Сахарный Л. В. Введение в психолингвистику. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1989. – 184 с.
22. Тарасов Е.Ф. Уфимцева Н.В. Методологические проблемы исследования речевого мышления // Исследование речевого мышления в психолингвистике (ответственный редактор Е.Ф. Тарасов). – М.: Наука, 1985. – С. 8-31.
23. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Оксана ГОРОДЕЦЬКА

РОЛЬ ІВАНА ВЕРХРАТСЬКОГО В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВОЇ МОВИ

У статті описано особливості розвитку української наукової мови. Вивчено вплив Івана Верхратського на розвиток української наукової термінології. Розкрито деякі аспекти наукового доробку вченого в галузі української діалектології та природничих наук. Проаналізовано поділ південно-західного наріччя на говори. На конкретних прикладах монографічних праць Івана Верхратського досліджено питання формування фонетичної діалектної системи, показано її відношення до загальновожжіваних діалектних форм.

Ключові слова: наукова мова, термінологія, природничі науки, діалект, діалектологія, наріччя, говор, лінгвістика, фонетика, мовознавство.

В статті описані особливості розвитку українського наукового мови. Изучено влияние Ивана Верхратского на развитие украинской научной терминологии. Раскрыты некоторые аспекты научной работы ученого в отрасли украинской диалектологии и естественных наук. Проанализировано разделение юго-западного наречия на говоры. На конкретных примерах монографических трудов Ивана Верхратского исследован вопрос

формирования фонетической диалектной системы, показано ее отношение к общеупотребительным диалектным формам.

Ключевые слова: научный язык, терминология, естественные науки, диалект, диалектология, наречие, говор, лингвистика, фонетика, языкознание.

The features of development of scientific Ukrainian are described in the article. Influence of Ivan Verkhratskiy is studied on development of Ukrainian scientific terminology. Some aspects of scientific reserve of scientist are exposed in industry of Ukrainian dialectology and natural sciences. A division is analysed south-west dialect on talk. On the concrete examples of monographic works Ivan Verkhratskiy probed question of forming of the phonetic dialectal system, its attitude is shown toward current dialectal forms.

Keywords: scientific language, terminology, natural sciences, dialect, dialectology, dialect, manner of speaking, linguistics, phonetics, linguistics.

Постановка проблеми. У XIX ст. становлення української науки було неповним. Розвивалися переважно напрями пов'язані з народознавством, українською історією, фольклором, етнографією. Ці напрями розвивалися зокрема в Харківському та Київському університетах і особливо на систематичній основі в Галичині у Науковому Товаристві імені Т. Шевченка. Якраз у рамках цього товариства виникла необхідність його реформування, шляхом перетворення організації у повноцінну академію наук, за рахунок розширення на національній основі студій природничих та фізико-математичних наук. Є всі підстави вважати, що поштовх для таких якісних трансформацій дав професор Іван Верхратський - видатний український філолог, поет, громадський діяч, дійсний член НТШ у м. Львові, автор близько 200 друкованих праць, який заклав підвалини української наукової термінології. Він став засновником та довголітнім директором Математично-природописно-лікарської секції [МПЛС] НТШ. Іван Верхратський має особливі заслуги перед Україною. Вчений намагався перетворити її в повноправну європейську націю з багатопрофільною академічною наукою та власною науковою мовою. Професор Іван Верхратський стояв біля джерела формування української наукової мови. Добре відомі його праці з природознавства, зоології, ботаніки, мінералогії. Усі його праці базувалися на ретельному вивченні та класифікації говорів Галичини, Буковини, Закарпаття. Вагомий його внесок як автора українських підручників з природознавства. Іван Верхратський залишив у НТШ після себе тривалу термінологічну традицію. Сьогодні перед нами стоїть завдання поширення й розбудови української наукової мови та термінології, впровадження її в університетах.

Актуальність дослідження. Відгукуючись на злободенні потреби суспільства, І.Верхратський бачив першочергове завдання у зборі і науковому опрацюванні лексичного складу і структури живої народної мови. Такі накреслення були перспективою для зведення до купи мовного багатства народу. В сучасний період наукові дослідження вченого є підґрунтям для розвитку української наукової мови.

Мета дослідження. Дослідити та узагальнити роль І. Верхратського в розвитку української наукової мови.

Виклад основного матеріалу. Розвиток національної науки та культури у другій половині XIX століття поставив перед мовознавцями невідкладне завдання - заповнити прогалини, що закономірно з'явилися, новими термінологічними назвами - ситуація типова для всіх мов в період їх становлення і переходу від побутової до літературної і науково-технічної. Яким же шляхом ішов і пропонував далі йти Іван Верхратський при створенні наукової, зокрема, природничої термінології. Основний принцип, якого він дотримувався на протязі усієї своєї діяльності, полягав у тому, що слова в науці, як і в літературі, повинні виростати "з основи народної". Іваном Верхратським було вжито багато нових влучних слів-термінів, які в українській мові до того не вживались. Перевага при цьому віддавалась структурним калькам з обов'язковим дотриманням характерних для української мови моделей слово утворення. Крім того, при створенні геологічного (мінералогічного) словника ним активно використовуються запозичені слова-терміни, які проникли в нашу мову і прижилися в ній [1, с. 23].

Про термінологічні праці І. Верхратського схвально висловились мовознавці Мкльосіч та Брікнер, а також Б.Грінченко, який вважав, що в Галичині серед учених-термінологів чітко виділяються дві постаті – І. Верхратський та В.Левицький. Згодом (1926 р.) в статті "До історії організації термінологічної справи на Україні" Г.Холодний писав: "Праці Івана Верхратського намітили основну дорогу, що нею треба було йти надалі". «Уложение номенклатури и терминологии есть на часі, кожный помітить. Теперь, коли руська мова и руське письмо що разь обширнійший кругь забирає, коли вже и у гимназиях починають по людській вчити, дає чутисть чимь разь то-сильніше тріба наукових діль, а особливо учебниківъ школьныхъ на материнимъ язиці". Ці рядки належать Івану Григоровичу Верхратському. Написані ці рядки були у передмові до його роботи "Початки до уложения номенклатури и терминологии природописной, народної". І не втратили своєї актуальності сьогодні [1, с.

22]. Вчений глибоко вірив, що наукова термінологія тим сильніша, чим глибший має корінь у живучій бесіді народу. Він виступав проти зайвих мовних запозичень.

Мовознавчі зацікавлення вченого у галузі діалектології виявлялися у трьох напрямках: класифікація говорів південно-західного наріччя, ґрунтовний і широкий опис говорів та говірок, тлумачення походження етнонімів. Свою практичну діяльність мовознавець зосередив на вивченні діалектного мовлення. Вчений описував переважно периферійні говори, у яких збереглися найдавніші мовні особливості. Об'єктом його опрацювання стали також лемківські говірки. Збір матеріалу з серпня 1890 р. по серпень 1900 р. завершився виходом у світ у 1902р. монографії "Про говір галицьких лемків". Автор прагнув описати особливості говору всебічно. Він впритул підійшов до розуміння мовної системи на рівні діалекту. Досить значний обсяг праці засвідчує представлення дослідником багатого фактичного матеріалу. Праця побудована на записах, здійснених у 52 селах Галицької Лемківщини [2, с. 52].

Наприкінці XIX - на початку XX ст. вийшла низка українських монографічних праць із "Словарцями" І.Верхратського. Досліджуючи південно-західне наріччя, вчений видав такі словники: "Про говір замішанців" (замішанський говір - це видозміна лемківського), "Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів", "Про говір галицьких лемків", "Про говір батюків" (батюки - в основному мешканці околиць Жовкви, Рава-Руської, Яворова, Городка, Угнова), укладені під час подорожей (часто піших) від села до села. Дослідник вважав: "декотрі вирази можуть стати корисними для пізнання світогляду нашого люду. Автор прагнув всебічно описати особливості кожного наріччя (фонетичні, словозмінні, словотвірні та синтаксичні). Науковим підґрунтям роботи був великий фактаж і численні зразки народної бесіди. Пояснення етимології слів і класифікація західноукраїнських говорів не завжди були правильні та наукові, однак опис діалектних особливостей Галичини, Буковини, Закарпаття - важливе джерело для дослідження процесу формування української мови. Усвідомлюючи значення праць з історії мови, І.Верхратський видав "Матеріали для словаря древне-руського языка..."

Брав активну участь у реформі гімназії, писав численні рецензії, аналізував відомі йому літературні твори, дискутував на злободенні теми з О.Партицьким (про назву "бойки"), з В.Щуратом (про специфіку віршування та про конкретні діалектизми), з І.Франком (про вживання неологізмів і застарілих слів). Часто захищав вузькодіалектні, інколи власне штучно утворені слова, що не могло бути загальноприйнятим. Праці І.Верхратського мають "історико-пізнавальне значення", відображають процес нормування української літературної мови, а саме під час мовних дискусій 90-х рр. XIXст. утвердилася думка, що українська мова - єдина для Галичини та Великої України [6, с. 219].

У 1875 р. І.Верхратський написав рецензію "Кілька слів о словарі О.Партицького" (цей німецько-руський словник вийшов ще 1867 р.). Він подав вимоги до лексикографічної праці: "Словник має відповідати меті, мусить бути укладений практично, тобто головню вміщувати той склад лексичний, який дійсно є в мові". Дослідник велику увагу звертає на недоречні нові слова, які штучно утворив автор, бо словник має щонайменше подавати нові слова, а якщо вони є, то "повинні складатися за правилами словні", "поняття виражати різко, означено", позаяк у люду часто на деякі поняття є свої вислови, то неточність чи неправильність перекладу, вживання застарілих, неіснуючих, "найчудніше уклепаних" слів є недопустима - вважає І.Верхратський. У 1905 р. вчений рецензує працю "Руська правопись зі словарцем", у якій докладно характеризує обидві її частини ("Правописні правила" та "Словарець") і визнає, що теперішня книжка - "незаперечний поступ не лише щодо самого обсягу, але найпаче і щодо змісту", пояснює необхідність саме фонетичного письма [3, с. 245].

Предметом лінгвістичних зацікавлень Івана Верхратського були периферійні райони українського ареалу, що відповідав території сучасних говорів південно-західного наріччя. Діалектологічні студії другої половини XIX століття, як зрештою, і значно пізнішого часу, були спрямовані насамперед на розв'язання проблеми наукової класифікації українського мовлення. У поділі української мови на наріччя І. Верхратський використовував праці О.Огоновського. Вчений виділяв «червоноруске», «полуднево-малоруске», (чи «українське») та «північно-малоруске» (або «поліське») наріччя. Серйозні дослідження Іваном Верхратським говіркового матеріалу, дали йому змогу поглибити і скорегувати тогочасні погляди на діалектне дроблення південно-західного наріччя. Заслуга вченого полягає в спробі картографічного опису Галичини, на рівні окремих говорів, де були б показані межі лінгвістичного розрізнення [4, с. 507- 510].

Поділ західноукраїнського наріччя на говори, зроблений І.Верхратським, сприймався як один з найфундаментальніших на початку XXст. і в багатьох моментах підтверджений сучасною діалектологією [6, с. 203].

Думка про створення загального словника української мови привела до підтвердження ідеї про потребу діалектних словників. Злободенність серйозних лексикографічних досліджень на рівні діалекту випливала з усвідомлення того, що історичний поступ і науково-технічні звершення зумовлюють швидку і глибинну трансформацію структури місцевих говорів. Все це спонукало українських дослідників, у тому числі і І.Верхратського, до серйозних студій з української діалектології, зокрема, до виявлення і фіксації багатого діалектичного лексичного матеріалу [4, с. 512].

Оцінюючи вклад І.Верхратського у розвиток науки про територіально-мовні особливості української мови, необхідно врахувати, що у тогочасному мовознавстві ці питання були майже не опрацьованими, а скупі дані, що стосувалися мовного вираження носіїв того чи іншого регіону та його місця розташування не були систематизованими. Пізнавальне та наукове значення праць дослідника полягає насамперед в тому, що на перший план у них замість колишньої побудови теоретичних висновків без належного фактичного матеріалу виходить цілеспрямоване дослідження за певною програмою і науковою методикою, яке охоплювало широкий комплекс явищ народного мовлення [5, с. 53-67].

У доробку вченого є дослідження не лише з лексикології, діалектології, лексикографії, а й з публіцистики. У періодичних виданнях він виступає з численними статтями, в яких аналізує стан літератури, звертає увагу на зміст, мовлення, правопис письменників і видавців, бо ж "у писаннях належить на язык звертати щонайбільшу увагу". Неоціненна у справі національного виховання є одна з його перших мовознавчих статей "В справі народного язика", позаяк на сторінках газети "Правда" учений висловлює злободенні й до сьогодні актуальні питання щодо вивчення української мови: "Вина в їх [українців, котрі не володіють українською мовою] невмілості і байдужості і пізнати не хочуть". У статті «З первих літ народовців» описує зміст і вартість часописів "Слово", "Вечорниці", "Мета", "Русалка", «Слов'янська Зоря», "Правда", "Світ" - аналізує книжки, що потрапили до Галичини з Великої України [7, с. 12].

У газеті "Зоря" під псевдонімом Лосун веде рубрики «В справі язиковій» і деякі замітки про книжки для українського люду, «Замітки язикові», де звертає увагу читачів на історію нашого народу та формування українського правопису, вказує на тяжкі умови розвитку нашої словесності, доводить правильність вибору того чи того слова, наводить низку думок щодо вноормування літературної мови, пояснює вживання граматичних форм у різних говорах обґрунтовує потребу у книжках для люду, аналізує значення поезії. І.Верхратський постійно бореться за чистоту мови, а критикуючи журнал «Друг», зауважує його "ничевість мовну", бо "суміш мов, яка процвітає у часописі – це мовне партацтво" [2, с. 55].

Висновки. В аналізований період поглиблюється розуміння дослідниками значення наукової лексики. Дослідник намагався поставити лексикографічну та природничу діяльність на серйозну наукову основу, використовуючи найновіші досягнення мовознавства.

Таким чином, І. Верхратський увійшов в історію української науки як лексикограф, діалектолог, природознавець. Думки й висновки вченого й на сьогоднішній день є важливими й аргументованими позиціями для сучасних українських науковців. Не стануть вони архаїчними і в наступні десятиліття.

Упродовж усього життя І.Верхратський був знаним педагогом, науковцем, громадським діячем Галичини, послідовним просвітителем і будителем культурно-національного життя свого краю, великим патріотом.

Русин з роду, слава Богу,
Русином залишусь,
Та ніколи не покину
Нашу Русь кохану, -
ці слова не просто рядок з його поезії, а й життєве кредо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бохорська Л. Іван Верхратський і наукова природнича термінологія / Лідія Бохорська // Національна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського вченого – природодослідника Івана Верхратського : матеріали конференції, (Тернопіль, 22-23 квіт. 1996 р.) / Наукове товариство ім. Тараса Шевченка, Комісія Верховної Ради України з питань екологічної політики, Тернопільський ДПІ, Тернопільський обласний державний архів (ДАТО), 1996 – С. 22-23.
2. Верхратський І. Г. А для мене найдорожчі кургани України / І.Г.Верхратський // Диво слово. – 2003. – №12. – С. 51-57.
3. Верхратський І. Про говір Галицьких Лемків / Іван Верхратський // Записки НТШ / [упоряд. О. Барвінський]. – Л. : Накладом наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. 3. – 1894. – С. 232-249.
4. Михальчук К. Наречя, поднаречя и говори Южной России в связи с наречіями Галичини / К. Михальчук // Труды Этнографическо-статистической экспедиции. – 1890. – Т.7. – С. 453-512.
5. Ogonowsky O. O wzniejszych wlasciwoosciach jezyka malorusrego / O.Ogonowskij. – W. : Krakowie, 1883. – 125 с.
6. Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду / Павлюк М.В. – Київ-Одеса : Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. – 234 с.
7. Парасін Н. Мовно-картографічний опис Галичини Івана Верхратського / Наталя Парасін // Національна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського вченого – природодослідника Івана Верхратського : матеріали конференції, (Тернопіль, 22-23 квіт. 1996 р.) / Наукове

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ЕКСПРЕСИВИ І КОМУНІКАТИВИ ЯК ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН

У статті проводиться аналіз традиційних підходів до вивчення фразеологічних одиниць експресивно-комунікативного характеру та аргументується представлення їх як єдиного функціонального поля фразеологічних експресивів та комунікативів.

Ключові слова: фразеологічні експресиви і комунікативи, вигуківі фразеологічні одиниці, комунікативні формули, прагматичні фразеологізми, ідіоматичне карбування мови, шаблонна мова, конвенційність, функціональна специфіка, експресивність, експресивна та комунікативна функції мови.

The article deals with the evaluation of traditional approaches to the study of expressive and communicative idioms and argues their description as a unit functional field of phraseological expressives and communicatives.

Key words: expressive and communicative idioms, interjectional idioms, communicative formulas, idiomatic embossing of the language, stereotyped language, conventionality, functional specificity, expressivity, expressive and communicative functions of language.

В статье анализируются традиционные подходы к изучению фразеологических единиц экспрессивно-коммуникативного характера и аргументируется представление их как единого функционального поля фразеологических экспрессивов и коммуникативов.

Ключевые слова: фразеологические экспрессивы и коммуникативы, междометные фразеологические единицы, коммуникативные формулы, прагматические фразеологизмы, идиоматическое формирование языка, шаблонный язык, конвенциональность, функциональная специфика, экспрессивность, экспрессивная и коммуникативная функции языка.

В мові існує велика кількість речень, які не будуються заново у процесі мовлення, а повторюються і відтворюються, зберігаючись в пам'яті носіїв мови. Їх відтворюваності сприяє повне або часткове переосмислення компонентного складу, образність, закріпленість за певними життєвими ситуаціями, функціональна фіксація, експресивність, почасти жартівливий та іронічний характер, різне стильове забарвлення, наявність культурно-національного конотативного компоненту: *(Ach), du kriegst die Tür nicht zu! Abwarten und Tee trinken! Du kannst mich am Abend besuchen! Das fängt ja gut an! So schnell schießen die Preußen nicht! Demnächst in diesem Theater; Ab nach Kassel!* Такі фразеологізовані речення активно використовуються в живому розмовному мовленні і виступають цікавим лінгвістичним, соціолінгвістичним і психолінгвістичним феноменом як за походженням, так і за особливостями функціонування та давно привертають увагу лінгвістів.

Щодо сучасного розвитку фразеологічної системи німецької мови Г.Бургер зазначає, що в наш час відбувається епохальний перерозподіл фразеологічного матеріалу і основна роль у цьому процесі відводиться засобам масової комунікації. З одного боку спостерігається небачене поширення «класичної» фразеології, а з іншого – у цих же засобах масової комунікації (передусім бульварна сфера та приватне телебачення, а сьогодні це зауваження, на наш погляд, поширюється зі ще більшою очевидністю і на Інтернет) на передньому плані з'являються такі шари фразеології, які до цього часу розглядалися як розмовні, непридатні для публічних текстів [19, с.131-132]. З огляду на зазначені тенденції вважаємо **актуальним** дослідження проникнення і функціонування експресивної та комунікативно спрямованої фразеології у різних за своєю специфікою жанрах Інтернет-комунікації.

Огляд наукової літератури як радянського періоду, так і сучасних вітчизняних та зарубіжних студій показує, що історія досліджень цих фразеологічних одиниць (ФО) налічує багато гетерогенних підходів. Тому нашою **метою** є детальний аналіз існуючих концепцій вивчення стійких фраз (зокрема стійких фраз неприслівного і нецитатного характеру) та відповідної термінології і визначення на їх основі окремого класу фразеологічних одиниць та його функціональних характеристик в рамках сучасних прагмалінгвістичних концепцій.

У вітчизняному мовознавстві стійкі фрази німецької мови вивчали О.Д.Райхштейн, С.Є.Ісабеков (приказки), Л.Ф.Козирева (в контексті), М.В.Гамзюк (вигуківі фразеологічні одиниці в діяхронічному аспекті; емотивна фразеологія); на матеріалі англійської мови – О.В.Кунін, Д.І.Квеселевич, Н.В.Поліщук, О.Ю.Вікторова, французької мови – А.Г.Назарян, В.Г.Гак, української мови – Г.Т.Кузь, Л.В.Куценко, П.С.Дудик; в російському мовознавстві ще з радянського періоду бере початок «теорія неподільного